

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907 - BY - 86 - 008 - 013

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

III

KUR'ÂN VE HADİSLERDE İNSAN PSİKOLOJİSİ

Dr. Mehmet TÛTÛNCÛ

Kur'ân'da: Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine bakıldığında insanın umûmiyetle durumlara göre değişen řu psikolojik vasıflarını tesbit etmek mümkündür: Refah ve bolluk halinde inkârcılığa düşer,⁽¹⁾ sıkıntı halinde Allah'a yönelir,⁽²⁾ nimet ve bolluk zamanında yüz çevirir,⁽³⁾ nimetin gitmesi halinde ümitsiz ve nankör kesilir,⁽⁴⁾ darlıkta yalvarır, refahta hiçbir şey olmamış gibi davranır,⁽⁵⁾ rahmet ve nimete kavuşunca sevinir, başına bir kötülük gelince ümidini kaybeder.⁽⁶⁾ Sıkışınca Allah'a yalvarır, kurtulunca sapıtıp eş koşar⁽⁷⁾ Nimetlere şükretmez,⁽⁸⁾ tehlikeden kurtulunca taşkınlık eder,⁽⁹⁾ iyilik gelince yatışır, belâ gelince döner⁽¹⁰⁾ Fenalık gelince feryad eder, iyilikte cimrileşir.⁽¹¹⁾ İyilik ve hayrın çabu-

- (1) 10 : Yûnus, 21 (İnsanlara darlık geldikten sonra onlara bolluğu tattırdığımızda, hemen âyetlerimize dil uzatmağa kalkışırılar.).
- (2) 39 : ez-Zümer, 8 (İnsanın başına bir sıkıntı gelince Rabbine yönelerek O'na yalvarır.).
- (3) 17 : el-İsrâ, 67 (Fakat O sizi karaya çıkararak kurtarınca yüz çevirirsiniz.).
- (4) 11 : Hûd, 9 (Andolsun ki insana nimetlerimizi tattırır, sonra onu ondan çekip alırsak o şüphesiz ümitsiz bir nanköre döner.).
- (5) 10 : Yûnus, 12; 30 : er-Rûm, 33, 34; 39 : ez-Zümer, 49; 41 : el-Fussilet, 51 (İnsana bir darlık gelince yan yatarken, oturur veya ayakta iken bize yalvarıp yakarır; Biz darlığını giderince başına gelen darlıktan ötürü bize hiç yalvarmamışa döner.).
- (6) 30 : er-Rûm, 36 (İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler, ama yaptıklarından ötürü başlarına bir kötülük gelirse, hemen ümitlerini kesiverirler.).
- (7) 29 : el-'Ankebût, 56 (Gemiye binince dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar; ama Allah onları karaya çıkararak kurtarınca kendilerine verdiği nimete nankörlük ederek O'na hemen eş koşarlar.).
- (8) 32 : es-Secde, 9 (Öyleyken pek az şükrediyorsunuz.).
- (9) 10 : Yûnus, 23 (Allah onları kurtarınca hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlıklara başlarlar.).
- (10) 22 : el-Hacc, 11 (Ona bir iyilik gelirse yatışır, başına bir belâ gelirse yüzüstü döner.).
- (11) 70 : el-Me'aric, 19-21 (Başına bir fenalık gelirse feryad eder, bir iyiliğe uğrarsa onu herkesten meneder.).

cak gelmesini isteyip, acelecidir.⁽¹²⁾ Dünyaya aşırı sevgi besleyip, bazıları sadece onu tercih eder.⁽¹³⁾ Uzun ömürlü olmak ister⁽¹⁴⁾ Kadın, çocuk, altın, gümüş, at, deve ve ekine karşı aşırı ihtiras sahibidir.⁽¹⁵⁾

Kur'ân-ı Kerîm'de insanların bu menfi tutumlarından başka belâ zamanında teslimiyet gösteren,⁽¹⁶⁾ öfkeli zamanlarda da bağışlayan, birbirleriyle istişare edip, cimrilik etmeyen,⁽¹⁷⁾ alçak gönüllü,⁽¹⁸⁾ dünyada da âhirette de sadece iyilik isteyen,⁽¹⁹⁾ zorda ve darda sabreden,⁽²⁰⁾ seçkin kişilerden de bahsedilir.

Ayrıca sosyal hayatta bozgunculuk yapan,⁽²¹⁾ iki yüzlülük eden,⁽²²⁾ gününü günetmeye çalışan,⁽²³⁾ olaylardan ibret ve netice çıkaramayıp, hayvan seviyesinde olan,⁽²⁴⁾ sağır, dilsiz, kör olup, bu yüzden doğru yola dönemeyen,⁽²⁵⁾ akıl edemeyen,⁽²⁶⁾ yalan söyleyen,⁽²⁷⁾ inanmadıkları

(12) 10 : Yûnus, 11; 17 : el-İsrâ, 1; 21 : el-Enbiyâ, 37 (Esasen insanoğlu acelecidir.)

(13) 2 : el-Bakara, 200; 13 : er-Ra'd, 26; 28 : el-Kasas, 79; 87 : el-A'lâ, 16, 17 («Rabbimiz bize dünyada ver» diyen insanlar vardır. Öylesine âhirette bir pay yoktur.).

(14) 2 : el-Bakara, 96 (...Her biri ömrünün bin yıl olmasını ister.).

(15) 3 : Âl-i 'Imrân, 14 (Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir.)

(16) 2 : el-Bakara, 156 (Onlara bir musîbet geldiği zaman «Biz Allah'ımız elbette O'na döneceğiz» derler.).

(17) 3 : Âl-i 'Imrân, 134; 81 : el-Enfâl, 3; 13 : er-Ra'd, 22; 35 : Fâtır, 29; 42 : eş-Şûrâ, 36, 39 (Onlar bollukta da darlıkta da sarfederler, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını effederler.).

(18) 25 : el-Furkân, 63 (Rahmân kulları veryüzünde mütevâzi yürürler.).

(19) 2 : el-Bakara, 201 (Rabbimiz! Bize dünyada da iyiyi, âhirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından kuru diyenler vardır.).

(20) 2 : el-Bakara, 177 (Zorda ve darda, savaş alanında sabredenlerdir.).

(21) 2 : el-Bakara, 12, 205; 13 : er-Ra'd, 25; 30 : er-Rûm, 41 (İyi bilin ki asıl bozguncular kendileridir; Lâkin farkında değillerdir.).

(22) 4 : en-Nisâ, 141 (Sizi gözleyenler, Allah'tan size bir zafer gelirse «Sizinle beraber değil miydik?» derler. Eğer kâfirlere bir pay çıkarsa onlara «size üstünlük sağlayarak sizi mü'minlerden korumadık mı?» derler.).

(23) 2 : el-Bakara, 200 (Rabbimiz! Bize dünyada ver diyen insanlar var.).

(24) 7 : el-A'râf, 179; (Onların kalpleri vardır ama anlamazlar; gözleri vardır ama görmezler; kulakları vardır ama işitmezler, işte bunlar hayvanlar gibidirler.).

(25) 2 : el-Bakara, 18 (Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler.).

(26) 2 : el-Bakara, 171 (Sağır, dilsiz, kördürler, bu yüzden akledemezler.).

(27) 63 : el-Münâfikûn, 1 (Allah iki yüzlülerin yalancı olduklarını bilir.).

KUR'ÂN VE HADİSLERDE İNSAN PSİKOLOJİSİ

halde inandıklarını söyleyen,⁽²⁸⁾ ahlâken düşük insanlara da işaret edilir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre birkısım insanlar delili veya aydınlatıcı bir bilgisi olmadığı, din hakkında birşey bilmediği halde yalanla Allah yolundan saptırmaya çalışır, bu yolda gayret sarfeder.⁽²⁹⁾ Allah yolunu alaya alır,⁽³⁰⁾ Allah'a bir yar kenarındaymış gibi ibadet eder,⁽³¹⁾ dini yalanlar,⁽³²⁾ Allah'ın ahdini bozar.⁽³³⁾

Kur'ân-ı Kerîm'de korku ve ümitle Allah'a yalvaran,⁽³⁴⁾ Allah'ı anmakla kalbleri huzura kavuşan,⁽³⁵⁾ ağlayarak yüzüstü yere kapanan,⁽³⁶⁾ Rablerinden korkarak titreyen,⁽³⁷⁾ ürperen,⁽³⁸⁾ Allah rızası için isteyene veren,⁽³⁹⁾ Allah'ın rızasını kazanmak için canını seve seve veren,⁽⁴⁰⁾ Allah'ın ahdini yerine getiren,⁽⁴¹⁾ hesaptan ürken⁽⁴²⁾ iffet sahibi,⁽⁴³⁾ gaybe inanan,⁽⁴⁴⁾ dünya metaından dolayı Allah'ı anmaktan geri durmayan⁽⁴⁵⁾ namazlarında devamlı olan,⁽⁴⁶⁾ âhiret gününü doğrulayan,⁽⁴⁷⁾ iyi insanlara da işaret edilir.

(28) 2 : el-Bakara, 8 (İnsanlardan inanmadıkları halde «Allah'a ve âhiret gününe inandık» diyenler vardır.).

(29) 22 : el-Hacc, 3, 8, 9 (...azılı şeytana uyan insanlar vardır.),

(30) 31 : Lokmân, 6 (Allah yolunu alaya alanlar vardır.).

(31) 22 : el-Hacc, 11 (...Allah'a bir yar kenarındaymış gibi ibadet eder.).

(32) 82 : el-İnfîtâr, 9 (Hayır, hayır siz dini yalanlıyorsunuz.).

(33) 13 : er-Ra'd, 25 (Sağlam söz verdikten sonra Allah'ın ahdini bozar.).

(34) 32 : es-Secde, 16 (Korkarak ve umarak Rablerine yalvaranlar...).

(35) 13 : er-Ra'd, 28 (Kalbleri Allah'ı anmakla huzura kavuşmuştur.).

(36) 17 : el-İsrâ, 109 (Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar.).

(37) 8 : el-Enfâl, 2; 23 : el-Mü'minûn, 57; 70 : el-Me'aric, 27 (İnananlar ancak, o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalbleri titrer.).

(38) 23 : el-Mü'minûn, 60 (Kalbleri ürpererek vermeleri gerekeni veren...).

(39) 8 : el-Enfâl, 3; 13 : er-Ra'd, 22; 70 : el-Me'aric, 25 (Kendilerine verdiğimiz rızıktan gizlice ve açıkça sarfederler.).

(40) 2 : el-Bakara, 207 (...Allah'ın rızasını kazanmak için canlarını veren insanlar vardır.).

(41) 22 : er-Ra'd, 20 (Onlar Allah'ın ahdini yerine getirirler.).

(42) er-Ra'd, 21 (Kötü hesaptan ürkerler.).

(43) el-Me'aric, 30 (Eşleri ve cariyeleri dışında mahrem yerlerini herkesten koruyanlar...).

(44) el-Bakara, 3 (Onlar gaybe inanırlar.).

(45) 24 : en-Nûr, 37 (Bunları ne ticaret ve ne de alış veriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoyar...).

(46) el-Me'aric, 23 (Ancak namaz kılıp, namazlarında devamlı olanlar...).

(47) el-Bakara, 4 (Âhirete de yalnız onlar kesinlikle inanırlar.).

Hadislerde :

Hadîsi şeriflerde insanın değerli bir varlık olup, kendisine kıymet verilmesi gerektiği⁽⁴⁸⁾, ancak insanın birtakım emel ve istekleri olduğu⁽⁴⁹⁾, mal - mülk hirsının bulunduğu⁽⁵⁰⁾, iyi insanların çok az olduğu⁽⁵¹⁾, kıskanç⁽⁵²⁾, mukallid olduğu⁽⁵³⁾, hatadan beri olmadığı⁽⁵⁴⁾, sıhhate ve vakte önem vermediği⁽⁵⁵⁾ belirtilmektedir.

Kur'ân ve Hadislere Göre İdeal İnsanın Psikolojik Vasıfları :

Kur'ân'ı Kerîm ve Hadîsi şeriflerde Allah'a inanan⁽⁵⁶⁾, Allah'tan en çok korkan⁽⁵⁷⁾, Allah'ın azâbından hiçbir zaman emin olmayan⁽⁵⁸⁾, Allah'ın rızasını kazanmaya çalışan⁽⁵⁹⁾, sabreden⁽⁶⁰⁾, sabrı tavsiye eden⁽⁶¹⁾ bollukta da darlıkta da sarfeden, öfkelerini yenen ve insanların kusurlarını affeden⁽⁶²⁾, yeryüzünde gururlanmayarak mütevâzi yürüyen⁽⁶³⁾, mü'min⁽⁶⁴⁾, mütevâzi⁽⁶⁵⁾, cömert⁽⁶⁶⁾, güzel ahlâk sahibi⁽⁶⁷⁾, musîbet ânında Allah'a teslimiyet gösteren⁽⁶⁸⁾, fakir olduğu halde bütün gayretiyle çalışan⁽⁶⁹⁾, insanların ezâ ve cefâlarına sabreden⁽⁷⁰⁾ bütün zorluklara rağ-

(48) el-Buhârî, K. el-Hacc, B. 65.

(49) el-Buhârî, K. er-Rikâk, B. 4; et-Tirmizî, es-Sünen, K. el-Kıyâmet, B. 22.

(50) el-Buhârî, es-Sahîh, K. er-Rikâk, B. 10; Müslim, es-Sahîh, K. ez-Zekât B. 39, nr. 116; et-Tirmizî es-Sünen, K. el-Mekâkîb, B. 32.

(51) el-Buhârî, es-Sahîh, K. er-Rikâk, B. 35; Müslim, K. F. es-Sahâbe, B. 60, nr. 232; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 7, 44.

(52) es-Suyûtî, el-Câmi'u's-Sağîr, II, 160.

(53) Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 18.

(54) es-Suyûtî, el-Câmi'u's-Sağîr, II, 154.

(55) el-Hâkîm, el-Müstedrek, IV, 306.

(56) 8 : el-Enfâl, 4; 13 : er-Ra'd, 28; 103 : el-'Asr, 3.

(57) 49 : el-Hucurât, 13; 42 : es-Şûrâ, 18; 67 : el-Mülk, 12; 70 : el-Me'aric, 27; 93 : el-Beyyine, 8.

(58) 7 : el-A'râf, 99; 17 : el-İsrâ, 68; 67 : el-Mülk, 16.

(59) 2 : el-Bakara, 207.

(60) 2 : el-Bakara, 155.

(61) 103 : el-'Asr, 3.

(62) 3 : Âl-i 'İmrân, 134.

(63) 25 : el-Furkân, 63.

(64) et-Taberânî, el-Mu'cem's-Sağîr, II, 47.

(65) İbn 'Abdiberr, Câmi'u Beyânî'l-İlm, 1. 188.

(66) et-Tirmizî, es-Sünen, K. el-Birr, B. 40.

(67) et-Taberânî, el-Mu'cemu's-Sağîr, II, 25.

(68) Müslim, es-Sahîh, K. el-Cenâiz, B. 2, nr. 3.

(69) es-Suyûtî, el-Câmi'u's-Sağîr, II, 13.

(70) Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 42.

KUR'ÂN VE HADİSLERDE İNSAN PSİKOLOJİSİ

men dinde sebat gösteren⁽⁷¹⁾, insanlara en çok faydalı olan ve onların ihtiyaçlarını gideren⁽⁷²⁾, her zaman insanlara faydası dokunan⁽⁷³⁾, Allah rızası için nefsi ve malı ile cihad eden, insanlara zarar vermeyen⁽⁷⁴⁾, kötülükten sakınan⁽⁷⁵⁾, insanlar da ideal insan olarak kabul edilir.

Netice olarak : Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîsi şerifler insan psikolojisini ele alırken, onun birtakım duyguları, eğilimleri, hayallerle dolu canlı bir iç âleminin varlığına işâret ederek organizmalarının gerek kendi içlerinden, gerekse dış dünyadan gelen etkiler karşısında yaptıkları davranışlarını tesbit eder. Bu tesbit neticesinde insanın değişen iki psikolojik davranış içerisinde bulunduğunu, bu davranışlarının bir kısmı organizmasının içinden gelen ve onu faaliyete sevkeden fizyolojik sürükleyiciler, (açlık, susuzluk, cinsiyet) birtakım ihtiraslar (çocuk, altın, gümüş, at, deve ve ekine karşı), diğer bir kısmı ise sosyal kaynaklı psikolojik duygular (birlikte yaşama, üstün olma, güven, korku, ferâgat, şefkat, merhamet, adalet, cömertlik, cimrilik, kıskançlık, kin ve nefret, husûmet) olduğunu belirtir.

Böylece fertlerin bazan arzularına boyun eğdiğini, şımarıp gururlandığını, bazan ümitsizlenip sızlanarak duâ ve niyâzda bulunduğunu, hevâ ve hevesinin, şehvet ve gadabının esiri olduğunu, bazan da egoizme düşüp cimrileştğini, kıskandığını, bazan cömertleşip şefkat, merhamet, adâlet, ferâgat duygularıyla dolup taşıdığını haber verir.

Kısaca insanın içine düştüğü zor durumlarda gösterdiği bu taşkın ve menfi tutumlarının disipline edilerek bu duyguların kendisine ve başkalarına zarar vermeyecek sınırlar içinde tutulması gerektiğine dikkat çekilmiş ve bu durumun düzeltilmesinin ancak iyi bir eğitim ve kontrolle mümkün olacağı gerçeği vurgulanmıştır.

Diğer taraftan ideal insandaki müsbet tutum ve davranışların da aynı ölçüler içinde aşırılığa kaçmayacak derecede kontrol ve disipline edilmesinin önemi üzerinde durulmuştur.⁽⁷⁶⁾ Aynı şekilde bu durumun da iyi bir eğitimle kontrol edilebileceğine işâret edilmiştir.

(71) et-Tirmizî, es-Sünen, K. el-Fiten, B. 73.

(72) et-Teberânî, el-Mu'cemu's-Sağîr, II, 35.

(73) el-Buhârî, es-Sahîh, K. el-İlm, B. 4.

(74) el-Buhârî, es-Sahîh, K. er-Rikâk, 34; K. el-İmân, 4, 5; Müslim, K. el-İmân, B. 14; Ebu Dâvud, K. el-Cihâd, B. 2; et-Tirmizî, es-Sünen, K. el-Kıyâmet, B. 52.

(75) 2 : el-Bakara, 189.

(76) Meselâ müsbet tutum ve davranışlar olarak vasıflandırılan cömertlik, sadaka, cihad, tevazu gibi hususların da belli ölçüler içinde tutulması yolunda tavsiyelere yer verilmiştir.